

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת שְׁפִטִּים, תשס"ז
מספר 717מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מלך

פרשתנו עוסקת במינוי מלך על עם ישראל (יז:יד-כ) – אחת מתרי"ג המצוות. בעולם הקדמון היה המלך שליט שלו סמכויות בלתי-מוגבלות, ותפקידו העיקרי היה לנהל את המדינה. אבל בתורה ובמקורות המאוחרים לה, יש משמעות אחרת לחלוטין למושג "מלך". הרמב"ם כותב על המלך (הלכות מלכים ב:ו): "שיהיה חונן ומרחם לקטנים וגדולים, ויצא ויבא בחפציהם ובטובתם, ויחוס על כבוד קטן שבקטנים, וכשמדבר אל כל הקהל, ידבר רכות".

המלך חייב לכתוב ולקרוא מספר תורה מיוחד שילווה אותו כל חייו (שם:יט). מעניינת מאוד מטרת קריאה זו של המלך בתורה: "לבלתי רום לבבו מאֲחִיו" (כ), דהיינו הקריאה תזכיר למלך שהוא אח של בני ישראל. הביטוי "אח" מזכיר משטר דמוקרטי של אזרחים שווים-ערך בזכויותיהם למנהיגם, יותר ממשטר מלוכני של העולם הקדמון. כך מחוללת התורה מהפכה של ממש במוסד המלוכה שהיה מוסד מוכר בעולם העתיק. כפי שנראה להלן, פירוש זה של המושג "מלך" עשוי לשפוך אור גם על המלכות של הקב"ה, מלך מלכי המלכים.

אנו מכנים את הקב"ה "מלך" בתפילות עשרת ימי תשובה. בדוגמה המפורסמת מכול שינוי חז"ל את סיום הברכה השלישית בשמונה-עשרה מ"ה-א-ל הקדוש" ל"המלך הקדוש". מקובל לחשוב שהתואר "מלך" לקב"ה בא להדגיש רק שהוא כל-יכול. ואולם להלן נראה שדעה זו אינה יחידה ובלעדית.

כאשר נבין את המשמעות האמיתית בהקשרים אלה של המושג "מלך" לקב"ה, נוכל לענות על כמה שאלות שמתעוררות בעניין תפילות ראש השנה:

א. מדוע בחרו חז"ל דווקא את פרק כ"א מספר בראשית לקריאת התורה של היום הראשון של ראש השנה? בפרק זה מתואר הריב בין שרה להגר, שמסתיים בגירוש הגר ובנה ישמעאל אל המדבר. הגר תועה בדרך, המים שנתן לה אברהם אוזלים, והיא עומדת למות מצמא עם בנה ישמעאל: "וַתִּתֵּעַ בַּמִּדְבָּר בָּאֵר שָׁבַע. וַיִּכְלּוּ הַמַּיִם מִן הַחֶמֶת... אֵל אֲרָאָה בְּמֹת הַיֶּלֶד" (כא:יד-טז). רק נס של הקב"ה מציל את הגר. הרמב"ן מבקר את יחסם של אברהם ושרה להגר וכותב בפירושו (טז:ו): "חטאה שרה אמנו בעינוי זה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניינה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני העינוי". כלומר העונש על חטא זה ממשיך לחול על עם ישראל.

אברהם ושרה ידועים במעשי החסד שלהם. ואילו במקרה זה – באירוע של גירוש הגר וישמעאל, הם סטו מההרגלים שלהם. ודווקא את הפרשה הזאת יש לקרוא בראש השנה, ביום שבו אנחנו עומדים לפני הקב"ה ומבקשים ממנו רחמים, סליחה ומחילה!

ב. כאמור, בברכה השלישית של שמונה עשרה החליפו חז"ל את המילים בסיום הברכה מ"ה-א-ל הקדוש" ל"המלך הקדוש". למה הוסיפו את המילה "מלך" רק בברכה זו? מדוע

לא אומרים "מלך חונן הדעת", או "המלך הרוצה בתשובה" או "מלך חנון המרבה לסלוח", וכן בברכות אחרות של שמונה-עשרה?

על כך יש להוסיף ולהקשות מדוע כאשר המתפלל שוכח לומר את המילים "המלך הקדוש", הוא חייב לחזור לתחילת תפילת שמונה עשרה? הלא המילה "מלך" מופיעה שבע פעמים במהלך התפילה, ובכלל זה בגוף הברכה השלישית עצמה.

כדי לענות על השאלות הללו יש להבין את משמעות המילה "מלך" בתפילות של ראש השנה ויום כיפור, ולשם כך יש לבדוק את הקונטקסט של התפילות. התפילה המפורסמת מכולן בימים הנוראים היא ללא ספק תפילת "אבינו מלכנו". התפילה נאמרת פעמיים ביום במשך כל עשרת ימי תשובה. משמעות התואר "מלך" ניתנת כבר בכותרת של התפילה עצמה, בעצם צירופו של התואר הזה לכינוי "אבינו". דהיינו, "אבינו" שהוא גם "מלכנו". הקב"ה אינו מתואר כשליט שלנו ולא כמפקד שלנו אלא כאבא שלנו, כמו שרואים בבירור מתוכן תפילת "אבינו מלכנו".

תפקיד האב כלפי ילדיו כולל בדר"כ שלושה תחומים. תפקידו הראשון הוא לספק את צורכיהם של ילדיו, וכך אנו מבקשים בתפילת "אבינו מלכנו", למשל: "מלא ידינו מברכותיך"; "מלא אסמינו שבע"; "כתבנו בספר פרנסה וכלכלה"; "שלח רפואה שלמה לחולי עמך". עוד תפקיד של האבא הוא להגן על ילדיו מן הבאים להתקיפם. וכך גם אנו מבקשים, למשל: "בטל מעלינו כל גזירות קשות"; "הפר עצת אויבינו"; "כלה כל צר... מעלינו"; "קרע רוע גזר דיננו".

מעניין במיוחד הוא תפקיד אחר של האב: היחס בין האב לילדיו אינו חד-סטרי. גם לילדים יש חובות כלפי האב, כולל החובה להתנהג כראוי ולכבד את רצונו. אבל כל אבא יודע שילדים אינם מתנהגים כראוי תמיד. ואיך מגיב על זה האב? הוא סולח ומוחל להם כיוון שהוא אוהב את ילדיו. וכך אנו מבקשים בתפילת "אבינו מלכנו", למשל: "סלח ומחל לכל עוונותינו"; "כתבנו בספר סליחה ומחילה"; "מחה והעבר פשעינו וחטאתנו מנגד עיניך". אם כן, אין כמעט אף בקשה בתפילת "אבינו מלכנו" שאינה ניתנת לסיווג לאחת משלוש הקטגוריות האלה התואמות התנהגות של אב. יוצא אפוא ש"מלכנו" הוא בעיקר "אבינו".

את המוטיב הזה מוצאים גם בתפילות אחרות. בחזרת הש"ץ של יום כיפור, לפני רשימת "על חטא", יש פיוט שמתאר את הקשר בין עם ישראל ובין הקב"ה. שם מופיע, כמובן, "אנו עמך ואתה מלכנו", אך מאלף לקרוא את שאר הקשרים המוזכרים בפיוט זה: "אנו בניך ואתה אבינו"; "אנו צאנך ואתה רוענו"; "אנו כרמך ואתה נוטרנו"; ואפילו "אנו רעייתך ואתה דודנו". כל הביטויים האלו באים להדגיש שהיחס של הקב"ה לעם ישראל במשך עשרת ימי תשובה הוא בעיקר יחס של אב לילדיו – דואג להם, מספק את צורכיהם, אוהב אותם וסולח להם.

על ידי הבנה זו של משמעות המושג "מלך" אפשר לענות על השאלות שהצגנו לעיל. עקב הגירוש של הגר ובנה ממשפחת אברהם אבינו נשאר ישמעאל ללא אב. לכן הקב"ה בכבודו ובעצמו משמש כביכול אב לישמעאל, ככתוב: "ויהי א-להים את הנער ויגדל" (כא:כ). כמו כן כאשר פרץ הוויכוח בין אברהם לשרה אם לגרש את הגר או לא, הקב"ה בכבודו ובעצמו נכנס לעובי הקורה וקובע: "כל אשר תאמר אליך שרה, שמע בקלה" (כא:יב). יוצא אפוא שבמהלך כל פרק כ"א הקב"ה משמש אב הן למשפחת הגר וישמעאל הן למשפחת אברהם אבינו. לכן גם מבחינה זו מתאימה קריאת התורה מפרק זה בראש השנה.

וקודם שנענה על השאלה השנייה, יש לברר איזה כינוי מתאר את הקב"ה כשליט כל-יכול על העולם, את היותו ריבונו של עולם? התשובה היא המילה "א-ל", ככתוב בתחילת שמונה עשרה: "הא-ל הגדול הגיבור והנורא, אל עליון". אותה ברכה עצמה כוללת את הכינויים "מלך עוזר ומושיע ומגן". אנחנו מזכירים בברכה זו שהקב"ה הוא גם "א-ל" וגם "מלך" השולט על כל העולם מצד אחד, אך גם אבא של עם ישראל מצד אחר.

רוב הברכות בשמונה עשרה בימי חול מתארות את הקב"ה בתפקיד אב, כאשר אנו פונים אליו שישפק את צרכינו (כגון מחייה ובריאות), ויסלח על חטאינו. לכן אין צורך להוסיף את המילה "מלך" בברכות אלו, כיוון שתוכן הברכה עצמה כבר מתאר את הקב"ה כאבא. אבל יש ברכה אחת שמתארת את הפן האחר של הקב"ה – הא-ל השולט על הכול. זאת הברכה השלישית, "אתה קדוש ושמן קדוש", שמסתיימת במילים "הא-ל הקדוש". "קדוש" פירושו "פרוש", שהפילוסופים מכנים "טרנצנדנטי" – השולט מעל ומרוחק מהעולם היום-יומי. גם זאת תכונה חשובה של הקב"ה שאנחנו מזכירים בתפילתנו. ואולם, תכונה זו היא ההפך ממה שחז"ל רצו להבליט במשך עשרת ימי תשובה, שבהם מדגישים שהקב"ה קרוב לנו, האבא שלנו. לכן אולי חז"ל חשו צורך לשנות את הברכה. הם מיתנו אותה על ידי החלפת המילה "הא-ל" השולט מעל והרחוק מאתנו,

במילה "המלך" הניתנת כאמור להתפרש במשמעות של 'האבא שלנו' והקרוב לנו. אם המתפלל שוכח להחליף את המילה "הא-ל" במילה "המלך", בלי משים הוא מבטא רעיון אחר ומנוגד למגמה הקיימת בתפילות עשרת ימי תשובה, ולפיכך מובן גם מדוע חייב הוא לחזור על תפילתו. כעת אפשר להבין שהציפייה של התורה ממלך ישראל היא ללכת בדרכי הקב"ה שהוא "מלך עוזר ומושיע ומגן". ואכן שמואל הנביא הזהיר את העם שביקש לו מלך מהאפשרות שמלכם ישכח את תפקידו האמיתי ויתאכזר להם (שמו"א ח: יא-יז):

ויאמר (שמואל), זה יהיה משפט המלך... את בניכם יקח... ואת בנותיכם יקח... ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח... ואתם תהיו לו לעבדים.

אנו עומדים בכל יום, בייחוד בעשרת ימי תשובה, לפני מלך מלכי המלכים ולא לפני מלך בשר ודם. שלא כמלכים בני-תמותה, הקב"ה אינו זונח לעולם את תפקיד האב. וכיוון שהשופט שלנו הוא גם האבא שלנו, מובטחים אנו שירחם עלינו ונהיה זכאים ביום הדין.

פרופ' נתן אביעזר
המחלקה לפסיקה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>